

Etapp 3
Latin – alla tiders språk!

Fontana di Trevi i Rom

Staffan Edmar

Etapp 3

Colosseum i Rom byggdes på beställning av kejsar Vespasianus och invigdes år 80 e.Kr. av kejsar Titus. Teatern kunde genom 80 arkadförsedda ingångar ta emot ca 55 000 åskådare. Teatern imponerar fortfarande trots vanskötsel och stöld av stenmaterial från byggnaden under årens lopp.

Assimilation

Då två eller flera ljud kommer i nära kontakt med varandra, kan det ena ljudet påverka det andras uttal. Denna ljudanpassning kallas för assimilation (*ad* 'till' + *similis* 'lik'). I vanligt tal men inte i skrift anpassar vi ofta konsonanter utan att vara medvetna om det. Vi säger vanligen 'lessen' och 'massäck' men vi skriver 'ledsen' och 'matsäck'. Vi skriver 'handske' och 'utländsk' men säger 'hanske' och 'utlänsk'. Vi säger 'snappt' men skriver 'snabbt'.

Assimilation förekommer också i skrift, i både svenska och latin. När en tonande konsonant (*d*, *b*, *g* eller *v*) direkt följs av ett tonlöst -t, förlorar den sin stämbandston. Den assimileras, dvs. görs lik, och blir tonlös (dvs. blir till *t*, *p*, *k* eller *f*). Exempel:

död-t blir 'dött',
god-t blir 'gott',
flyg-a: subst. *flyg-t blir 'flykt',
jag-a: subst. *jag-t blir 'jakt',
lov-a: subst. *lov-te blir 'löfte'.

Från latinet har svenskan lånat ordgrupper som transkrib-era/transkrip-t-ion, ag-era/ak-t-ion, reg-era/rek-t-or. Även här möter assimilation.

Morfem. Några latinska prefix

Ett morfem är 'ett språks minsta betydelsebärande enhet'. Det morfem som innehåller huvudbetydelsen i ett ord kallas basmorfem (bas), t.ex. *kamrat*. Både före och efter basmorfemet kan läggas andra morfem: prefix står före basmorfemet och suffix efter, t.ex. *o-kamrat-lig*. Flertalet prefix är prepositioner i latinet. I det följande ska vi begrunda prefixens innebörd, notera assimilationerna och lära in ett antal typord!

ab- (abs-, a-) <i>av-, bort-, från-</i>	<i>abdikera</i> avsäga sig <i>abstinens</i> avhållsamhet <i>aversion</i> (eg. bortvändning) motvilja
ad- (ac-, an-, at-, as-) <i>till-, vid</i>	<i>addera</i> tillägga <i>acklamation</i> tillrop (för bifall) <i>annektera</i> tillägna sig, ta i besittning <i>attrahera</i> tilldraga <i>assimilera</i> göra lik, anpassa
ante- <i>före</i>	<i>antecipera</i> ta ut i förväg, föregripa
con- (com-, col-) co- (före vokal) <i>med-, sam(man)-, (i)hop</i>	<i>kontrahera</i> dra samman <i>komponera</i> sätta samman <i>kollaboratör</i> samarbetsman <i>kooperation</i> samarbete <i>koalition</i> sammanslutning
de- <i>från, ned-, av-</i>	<i>deportera</i> föra bort, <i>deponera</i> lägga ned (i förvar) <i>demilitarisera</i> avmilitarisera
dis- (dif-) <i>isär-, bort-, o-</i>	<i>distrahera</i> dra åt olika håll <i>dissekera</i> (eg. skära isär) sönderdela <i>differens</i> skillnad <i>dissonans</i> oljud
ex/e <i>ut-, ur-, avgången</i>	<i>exportera</i> föra ut <i>extrahera</i> dra ut <i>expansion</i> utvidgning <i>evakuera</i> utrymma <i>expresident</i> f.d. president
in- (im-) <i>i, in i</i>	<i>invadera</i> marschera in <i>importera</i> bära in

in- (im-, il-, ir-) <i>o- (=negation)</i>	<i>inkonsekvent</i> inte följdriktig <i>impopulär</i> inte populär <i>illegal</i> olaglig <i>irrationell</i> oförnuftig
inter- <i>mellan-</i>	<i>internationell</i> mellanfolklig <i>intervenera</i> komma emellan, ingripa <i>intervall</i> mellanrum
ob- (op-, of-) <i>mot-, mitt emot</i>	<i>obstruera</i> göra motstånd, <i>opponera</i> motsätta sig <i>offerera</i> (eg. bära fram emot) erbjuda
post- <i>efter-</i>	<i>postludium</i> efterspel <i>postglacial</i> efter istiden
prae-/pre <i>före, framför-, 'i förväg'</i>	<i>preposition</i> (ord med) ställning framför <i>prefix</i> förstavelse <i>predestinerad</i> förutbestämd
pro- <i>fram(åt)-, '-vänlig'</i>	<i>progressiv</i> framåtsträvande <i>producera</i> frambringa <i>propeller</i> framdrivare <i>proarabisk</i> arabvänlig
re- <i>tillbaka-, åter-, på nytt</i>	<i>reaktion</i> återverkan <i>revidera</i> åter se igenom <i>reparera</i> återställa <i>reformera</i> forma på nytt
se- <i>isär-, bort-</i>	<i>selektion</i> urval <i>segregation</i> särskiljande av grupp
sub- (suc-, suf-) <i>under-, undan, bort-, efter-</i>	<i>subvention</i> understöd <i>subtrahera</i> dra bort <i>substituera</i> sätta i stället <i>successiv</i> som sker så småningom / stegvis <i>suffix</i> (orddel) som placeras efter
trans- <i>över-, om-, på eller till andra sidan</i>	<i>transportera</i> bära över <i>transformera</i> forma om <i>transplantera</i> omplantera <i>transatlantisk</i> på andra sidan av Atlanten

ROM

Längs södra delen av Palatinen i Rom kan du promenera genom palatsen från kejsarna Augustus och Domitianus tid (1:a århundradet e.Kr.). Vårt ord 'palats' kommer av namnet på Palatinen.

Titusbågen vid Forum Romanum. Inskriften lyder
SENATUS POPULUSQUE ROMANUS
DIVO TITO, DIVI VESPASIANI F(ilio), VESPASIANO AUGUSTO
Senaten och Romerska Folket [lät bygga triumfbågen] åt den gudomlige Titus Vespasianus Augustus, son till den gudomlige Vespasianus

Presens particip

I latinet bildas presens particip genom att man till presensstammen lägger suffixet *-nt* (i tredje och fjärde konjugationen inskjuts ett *e* före *nt*). Till detta suffix *-(e)nt* läggs i nominativ singularis *-s* och genom assimilation faller *t* före *s* (jfr *agens* > *ágens*, genitiv *agént-is* 'agent', dvs. handlande person).

Många latinska presens particip har lånats in i svenskan. Det är då hela böjningsstammen på *-nt* som lånas in, oftast som substantiv, t.ex. *émigrans*, *emigránt-is* (emigrant = utvandrande person), *grátulans*, *gratulánt-is* (gratulant = lyckönskande person), *pátiens*, *patiént-is* (patient = lidande person). Presens participets böjning har likhet med böjningen av *omnis* (jfr Etapp 2, s. 6-7).

	Singularis		Pluralis	
	MF	N	MF	N
Nominativ	<i>agens</i>	<i>agens</i>	<i>agentes</i>	<i>agentia</i>
Genitiv	<i>agentis</i>	<i>agentis</i>	<i>agentium</i>	<i>agentium</i>
Dativ	<i>agenti</i>	<i>agenti</i>	<i>agentibus</i>	<i>agentibus</i>
Ackusativ	<i>agentem</i>	<i>agens</i>	<i>agentes</i>	<i>agentia</i>
Ablativ	<i>agenti/e</i>	<i>agenti/e</i>	<i>agentibus</i>	<i>agentibus</i>

Det finns några adjektiv som - i likhet med presens particip - i nominativ singularis har samma form i såväl maskulinum och femininum som neutrum, t. ex. *sapiens* MFN, genitiv *sapientis* 'vis'; *felix* MFN, genitiv *felicis* 'lycklig'.

(1) homo sápiens	sápiens, sapientis MFN vis, klok
(2) viola trícölor	trícölor, tricolōris MFN trefärgad

pulex, púlicis M loppa - **irrito** 1 jag retar, irriterar Teckning av Staffan Lindén

ROM

Forum Romanum: Relieferna inne i Titusbågens valv föreställer på den ena sidan Titus som kör sin stridsvagn under triumfen efter Jerusalems erövring (70 e.Kr.).

På den andra sidan finns romerska legionärer som bär krigsbytena från erövringen av Jerusalem, bl.a. den sjuarmade ljusstaken, och härolder som håller minnestavlor med namnen på de besegrade folken och städerna.

Phaedrus, en romersk fabeldiktare

Man har tillskrivit den grekiske slaven Aisopos - han levde i början av 500-talet f.Kr. - en mängd fabler. Djurfabeln som litterär genre är mycket gammal. Den har liksom andra folksagor vandrat från land till land. Fabeln är allegorisk, dvs. den säger något annat än det som berättas. Varje djur som uppträder i fablerna är en företrädare för någon viss egenskap.

Fabeldiktningen vandrade tidigt över från grekerna till romarna. Vi möter fabeldiktningen i romersk litteratur hos författare som Horatius. I t.ex. hans *Epistlar* får vi höra om räven som avböjer det sjuka lejonets invit att stiga in i kulan, därför att lejonet ätit upp alla besökare: *Vestigia terrent ...* ('Spåren förskräcker': alla leder in men inga ut). I *Ars poetica* har Horatius lyckats koncentrera fabeln om Berget som födde en råtta till en enda hexameterrad om fem ord: *Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus* ('Bergen ligger i födslovånda, men vad som kommer att födas är bara en löjlig råtta').

Under första århundradet efter Kristus fick Rom sin egen store fabeldiktare, Phaedrus. Sina fabler publicerade han i flera omgångar under företrädesvis Tiberius (14 - 37 e.Kr.) och Caligulas (37 - 41 e.Kr.) regeringar. Det var ingen tillfällighet att både Aisopos och Phaedrus hade varit slavar och blev fabeldiktare. Fablerna för inte sällan de förtrycktas talan mot de mäktiga och starka. Nästan som en programförklaring börjar samlingen fabler hos Phaedrus med sagan om 'Vargen och lammet'. Vi läser först i översättning två andra kända fabler:

Räven och druvorna

En hungrig räv sökte nå några druvor på en högt belägen vinstock och hoppade av alla krafter för att kunna plocka dem.

När räven inte kunde komma åt dem, sade den på väg därifrån:

"De är inte mogna än, jag vill inte plocka några sura."

De som med ord förringar vad de ej förmår,
må taga åt sig denna fabels innehåll.

Hunden och köttstycket

Den mister lätt sitt eget, som till andras trår:

En hund sam med ett stycke kött över en flod
och fick i vattnet se sin egen spegelbild.

Han trodde att en annan hund bar bort sitt rov
och ville ta det. Men hans glupskhet kom på skam,
ty han blev av med stycket, som han redan bar,
och nådde inte det han ville komma åt.

Vargen och lammet

Komparativ av ett latinskt adjektiv bildas som regel genom tillägg av **-ior** MF och **-ius** N (genitiv **-ioris** MFN) till adjektivets böjningsstam och **superlativ** genom tillägg av **-issimus, a, um**. Exempel: **longus, a, um** 'lång', **longior, longius** 'längre', **longissimus, a, um** 'längst'; **gravis, e** 'tung', **gravior, gravius** 'tyngre', **gravissimus, a, um** 'tyngst'.

(1) Lupus et agnus ad eundem rivum venērunt site compulsi.	(1) lupus, i M varg - agnus, i M lamm eundem samma - rivus, i M bäck, å - sitis, is F törst - compello, cómpūli, compūlum 3 jag driver (tillsammans); site compulsi (<i>perfekt particip</i>) 'drivna av törst' eller 'på grund av törst'
(2) Lupus stabat superior, agnus inferior.	(2) sto, steti, statum 1 jag står - superior MF komparativ: <i>predikativt attribut</i> högre upp - inferior MF komparativ: <i>predikativt attribut</i> längre ned
(3) Lupus ímpröbus causam iurgii quaerens dixit:	(3) ímpröbus, a, um elak - causa, ae F orsak iurgium, i N gräl; <i>iurgii är objektiv genitiv till causam: 'orsak till gräl'</i>) - quaero, quaesīvi, quaesītum 3 jag söker, <i>quaerens presens particip</i> dico, dixi, dictum 3 jag säger
(4) 'Cur turbulentam facis mihi bibenti aquam?'	(4) cur? varför? - facio, feci, factum 3 jag gör turbulentus, a, um grumlig - mihi (<i>dat.</i>) för mig bibo, bibi, - 3 jag dricker; <i>bibenti presens particip i dativ singularis</i> - aqua, ae F vatten
(5) Agnus lupi verbis pertérritus respondit:	(5) verbum, i N ord - perterreo, perterrui, pertérritum 2 jag förskräcker; <i>verbis</i> är orsaks-ablativ till perfekt participet <i>perterritus</i> 'förskräckt av... ord') - respondeo, respondi, responsum 2 jag svarar
(6) 'Quómödo possum, lupe, id fácere?'	(6) quómödo på vilket sätt, hur (ablativ av <i>modus, i</i> M sätt) - possum jag kan - lupe vokativ (<i>kasus för tilltal</i>) av <i>lupus</i> - id 'det'
(7) Aqua a te ad me fluit.'	(7) fluo, fluxi, - 3 jag flyter - a te från dig - ad me till mig
(8) Lupus veris agni verbis repulsus inquit:	(8) repéllo, répūli, repūlum 3 jag driver tillbaka, vederlägger. Till perfekt participet <i>repulsus</i> 'vederlagd' hör ablativen <i>veris verbis agni</i> 'av de sanna orden från lammet' - inquit sade (han)
(9) 'At tu ante sex menses mihi maledixisti.'	(9) at men - ante (<i>prep. med accusativ</i>) före, här 'för...sedan' - mensis, is M månad - sex sex male-dīco, male-dixi, male-dictum 3 <i>med dativ</i> jag talar illa om någon

(10) Agnus timōre tremens lupo respondit:	10) timor, ōris M fruktan: <i>timore</i> är orsaksablativ ('av skräck') till <i>tremens</i> - tremo, tremui , - 3 jag darrar - respondeo, respondi, responsum + <i>dat.</i> jag svarar någon
(11) 'Sed tum nondum natus eram.'	(11) tum (<i>adverb</i>) då - nondum (<i>adverb</i>) ännu inte natus, a, um född - eram jag var
(12) Tum lupus irātus 'Pater certe tuus', dixit, 'mihi maledixit.'	(12) irātus, a, um vred, vredgad; <i>iratus</i> står som predikativt attribut.: 'vargen sade vred' - certe (<i>adverb</i> på -e till <i>certus</i> säker) säkert
(13) Atque ita correptum agnum mīserum lacerāvit.	(13) ita så - cor-ripio, cor-ripui, cor-reptum 3 jag griper tag i, <i>correptum</i> perf. particip till <i>agnum</i> : det gripna lammet/lammet gripet = 'han grep lammet och ...' - lácĕro 1 jag söndersliter
(14) Fábula scripta est propter illos hómīnes, qui fictis causis innocentes ópprīmunt.	(14) propter (<i>prep. m. ack.</i>) på grund av - illos (<i>ack. plur. av ille</i>) 'de' - qui som - fictus, a, um påhittad - innöcens, entis oskyldig - ópprīmo, oppressi, oppressum 3 jag förtrycker <i>Översättning finner du i Facit!</i>

Avljud

Avljudet utgörs av olika serier av vokalväxling inom en ordstam. Det utmärker *de indoeuropeiska språken* och torde vara 4000 - 5000 år gammalt. Avljud möter vi främst i oregelbundna verb och i besläktade ord, t.ex.

Svenska

finna, fann, funnit, jfr även fynd
bryta, bröt, brutit, jfr även brott
bära, bar, burit, jfr även börda

i/a/u/y
y/ö/u/o
ä/a/u/ö

Latin

eo, ii, itum 'gå' (temaformer av verbet)
tegere 'täcka', toga 'mantel'
facere, feci, factum 'göra'

e/i
e/o
a/e

4:e d e k l i n a t i o n e n (substantivstammar på -u):

Sing.: nom. fructu-s *frukt*, gen. fructu-s, dat. fructu-i, ack. fructu-m, abl. fructu
Plur.: nom. fructu-s *frukter*, gen. fructu-um, dat./abl. fructi-bus, ack. fructu-s

5:e d e k l i n a t i o n e n (substantivstammar på -e):

Sing. nom. diē-s *dag*, gen. diē-i, dat. diē-i, ack. diē-m, abl. diē
Plur. nom. diē-s *dagar*, gen. diē-rum, dat./abl. diē-bus, ack. diē-s

Bayeux-tapeten: Slaget vid Hastings 1066

Edward (ca 1003-1066) var Englands kung. Året 1066 var han 60 år gammal, barnlös och märkt av sjukdom. Han var en svag regent, som hade svårt att hävda sig gentemot landets stormän. Han försökte därför stärka sin ställning genom kontakter med normanderna.

Harald (1022-1066) var Edwards svåger, jarl av Wessex och befälhavare för de engelska trupperna. Han betraktades som Englands starke man och ansågs av många lämplig som Edwards efterträdare.

Vilhelm (1027-1087) var hertig av Normandie och avlägsen släkting till vikingahövdingen Gånge-Rolf. Vilhelms far och kung Edward var kusiner. Vilhelm hävdade att Edward en gång lovat honom att få arva Englands kungakrona.

Bayeux-tapeten är en 70 meter lång bonad av linne och har kallats "världens äldsta tecknade serie". Bonaden innehåller ett femtiotal bilder av händelseförloppet. I broderier med ullgarn och i åtta olika färger skildras händelserna steg för steg. Bonaden är en halv meter bred. Över och under den egentliga framställningen löper bårder med djur- och trädframställningar, som endast har lös anknytning till händelserna.

A. Kung Edward av England sänder sin svåger, jarl Harald, som sändebud till Normandie.

Bild 1 (HIC HAROLD MARE NAVIGAVIT* ET VELIS) VENTO PLENIS VENIT IN TERRAM WIDONIS COMITIS

hic här – **mare**, is N hav – **návigo** 1 jag seglar (över), *med akkusativobjektet* mare; *navigā-v-it* = *v*-perfekt - **velum**, i N segel, *velis* ablativ plur. 'med segel', jfr fra. *la voile* – **ventus**, i M vind – **plenus**, a, um full, fylld av *med ablativ*: *ventis* – **terra**, ae F land – **Wido**, **ōnis** Wido, Vilhelms vasall – **comes**, **cómītis** M följeslagare, *här* greve; *Wido* motsvarar franska *Guy*

*På de olika bilderna används än *presens*, än *perfekt* vid beskrivningen av de olika händelserna

Bild 2 HIC APPREHENDIT WIDO HAROLDVM ET DVXIT EVM AD BELREM (M ET IBI EUM TENUIT)

ap-prehendo, ap-prehendi, ap-prehensum 3 jag griper (ad>ap), jfr fra. *prendre* – **Haroldus**, i Harald – **duco, duxi, ductum** 3 jag för **eum** ackusativ sing. M av pron. *is ea id* 'honom' – **ad** (*prep. m. ackusativ*) till – **Belrem** Belrem, nuv. namn Beaurain i norra Frankrike – **ibi** där **teneo, teneo, tentum** 2 jag håller

Bild 3 (HIC) WIDO ADDVXIT HAROLDVM AD WILGELMVM NORMANNORVM (DVCEM)

addūco, adduxi, adductum 3 jag för (till) – **Wilgelmus**, i Vilhelm **Normannus**, i M normand – **dux, ducis** M ledare, *här* hertig

B. Wilhelm tar med Harald på ett krigståg mot grannen greve Conan, kanske för att imponera.

Bild 4 (VENERV)NT AD MONTEM MICHAELIS ET HIC TRANSIERVNT FLVMEN COSNO(NIS). HIC HAROLD DVX TRAHE(BAT EOS) DE ARENA

vēnio, vēni, ventum 3 jag kommer – mons, montis M berg
Michael, is ärkeängeln Michael; kloster i Normandie *Mont-Saint-Michel*
 trāns-eo, - ii, - itum jag går över – flumen, flūmīnis N flod – Cos-
 non, ōnis en gränslod i Normandie, nu *Couesnon* – traho, traxi,
 tractum 3 jag drar – eos 'dem', ackusativ plur. M av pronomen *is, ea id*
de (*prep. m. ablativ*) från, ur – arēna, ae F sand, här kvicksand (=sand
 som mist sin bärkraft)

Bild 5 (HIC MIL)ITES WILLELMI DVCS PVGNANT CONTRA DINANT(ES ET CUNAN CLAVES PORREXIT)

miles, mīlītis M soldat – dux, ducis M ledare, här hertig – pugno 1
 jag kämpar – contra (*prep. med accusativ*) mot – Dinantes invånare i
Dinans, en stad nära *Rennes* – Conan/Cunan greve av Bretagne
clavis, is F nyckel – pōrrīgo, porrexi, porrectum 3 jag sträcker fram

C. Harald återvänder till England. Edwards död. Harald krönes därpå till kung av England

Bild 6 (HAROLD ... REVERTIT) AD ANGLICAM TERRAM ET VENIT AD EDWARDVM REGE(M ET HIC REX DEFUNCTUS EST. HIC DEDERUNT HAROLDO CORONAM REGIS)

revertit *perfekt* 'återvände' – **Anglicus**, a, um engelsk – **terra**, ae F jord, mark, land – **rex, regis** M kung – **defunctus**, a, um avliden, död
do, dedi, datum 1 ge – **corōna**, ae F krona

D. Vilhelm bygger nu en flotta och seglar till England för att med vapenmakt hävda sitt anspråk på Englands krona gentemot Harald. Ett läger befästs vid Hastings.

Bild 7 (HIC WILLELM DUX IUSSIT NAVES EDIFICARE) HIC TRAHVNT NAVES AD MA(RE)

hic *adverb* här – **iubeo, iussi, iussum** 2 jag befäller – **navis**, is F skepp
edifico 1 bygga – **traho, traxi, tractum** 3 jag drar – **mare**, is N hav

Bild 8 ISTI PORTANT ARMAS AD NAVES ET HIC TRAHUNT CARRUM CUM VINO ET ARMIS

isti 'dessa', nom. plur. M av *iste* – **porto** 1 jag bär – **arma**, ae F rustning, vapen, lans – **carrus**, i M vagn, kärra – **cum** (*prep m. ablativ*) med **vinum**, i N vin

Bild 9 EXEUNT CABALLI DE NAVIBUS ET HIC MILITES FESTINAVUNT HESTINGAM

éx-eo, -**ii**, -**itum** *oregelb.* jag går ut – **caballus**, i M häst – **navis**, is F skepp **hic** här – **miles**, **militis** M soldat – **festino** 1 jag skyndar – **Hestingam** *riktningsackusativ* 'till Hastings'

Bild 10 (HI)C COQVI(TV)R CARO ET HIC MINISTRAVERVNT MINISTRI. HIC FECERVNT PRANDIVM

hic här – **coquo, coxi, coctum** 3 jag kokar; **-tur** ändelse för passivum
caro, carnis F kött – **ministro** 1 betjäna, passa upp – **minister, ri** M
 tjänare – **facio, feci, factum** 3 jag gör – **prandium, i** N måltid, frukost

Bild 11 (VENERVNT) AD PRELIVM CONTRA HAROLDVM REGEM. HIC VVILLE (LM INTERROGAT VITAL SI VIDISSET EXERCITVM HAROLDI)

vēnio, vēni, ventum jag kommer – **prelium = proelium** N strid
contra (*prep. m. ack.*) mot – **intérrōgo** 1 jag frågar – **Vital** var en skick-
 lig spejare – **si** om – **vid-isse-t**: *pluskvamperfekt konjunktiv i bisats*
 'hade sett' – **exércitus** M (krigs)här (*4:e dekl.*), jfr *exercis, exercera*

E. Slaget vid Hastings

Bild 12 HAROLD REX INTERFECTVS EST (ET FUGA VERTERUNT ANGLI)

rex, regis M kung – **interfectus, a, um** dödad; *interfectus est* är dödad, dödadades, ‘stupade’ – **fuga, ae** F flykt; *fuga* här ablativ = i flykt – **vertērunt** *perfekt* ‘vände’ – **Anglus, i** M engelsman

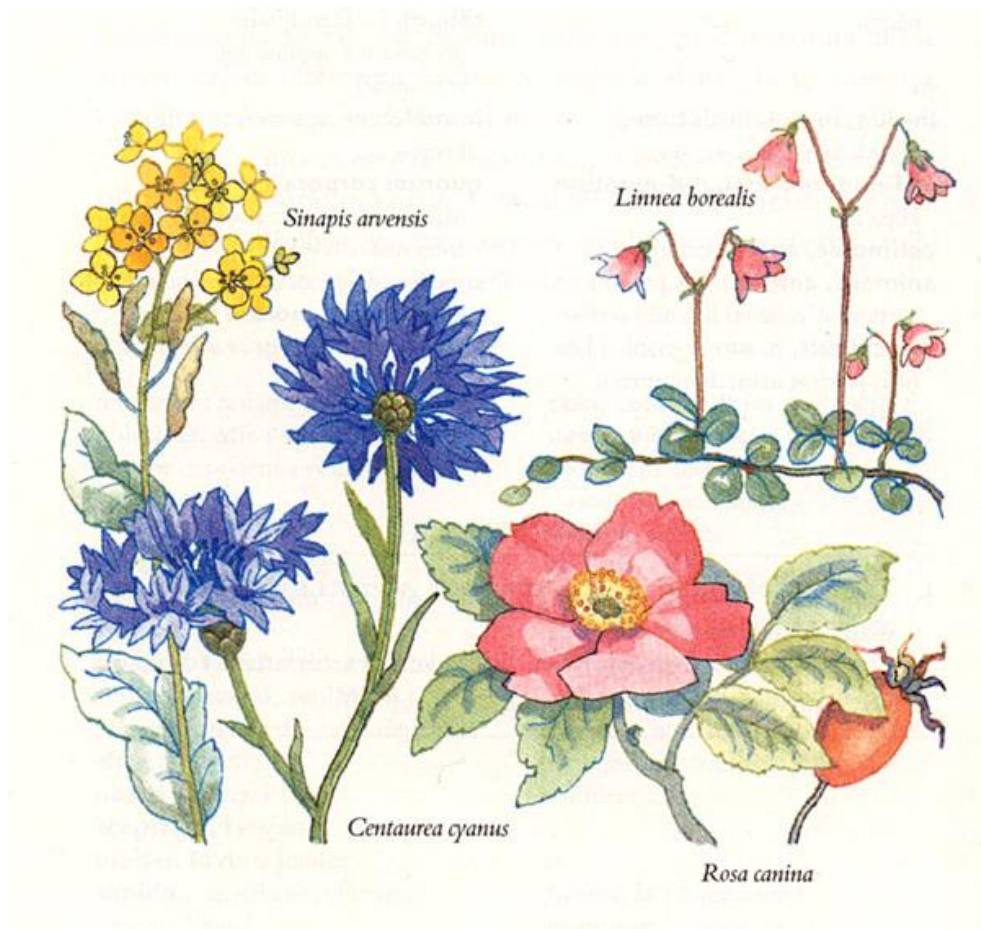
Översättning finner du i Facit!

Uppgift: Öka ditt ordförråd genom att från Bayeuxtapeten skriva upp och lära in 15 substantiv (i nominativ och genitiv singularis), 10 verb (med deras tema), och 5 prepositioner (jämfte de kasus som de styr)!

Notera: Engelskans ordförråd är till en mycket stor del av latinskt ursprung genom den medeltidsfranska, som de normandiska erövrarna förde med sig efter slaget vid Hastings.

En mer utförlig beskrivning av bonaden och dess bilder finns i Mogens Rud, *Bayeuxtapeten och slaget vid Hastings 1066*. Boken kan beställas på bibliotek eller via adlibris.com.

Linnéanska växtnamn

Terminologin inom botaniken utvecklades av Carl von Linné på 1700-talet. Han betecknar varje växt med två ord, nämligen ett *släktnamn* (med stor bokstav) och ett *artnamn* (med liten bokstav). Släktet - det allmänna, generella begreppet - heter på latin *genus* och arten - det särskilda, speciella - *species*.

Släktnamn/Genus

En del latinska släktnamn har inlånats till svenskan:

Lilium, i N lilja

Rosa, ae F ros

Linum, i N lin

Salix, **salicis** F sälg

Populus, i F poppel

Viöla, ae F viol

Artnamn/Species

Artnamnen utgörs i regel av latinska adjektiv, ibland grekiska. Många artnamn anger artens utbredning eller växtplats (t.ex. *maritimus* < *mare*, *maris* hav), andra anger blomningstid m.m. (t.ex. *vernalis* < *ver*, *veris* vår) eller syftar på växtens utseende eller färg (t.ex. *albus* vit).

a) *Artens växtplats*

Anemōne nemorōsa* vitsippa	Cakīle marítīma marviol
Átriplex litorālis strandmålla	Hierácium alpīnum fjällfibbla
Sināpis arvensis åkersenap	Brássica campestris åkerkål

*växande i lunder

Notera följande latinska ord och deras adjektivavledningar: *nemus, nemōris* N lund; *mare, maris* N hav; *litus, litōris* N strand; *Alpes, Alpium* Alperna; *arvum, i* N åker; *campus, i* M åker

b) *Årstid eller väderstreck för art*

Adōnis vernālis våradonis	Leóntōdon autumnālis höstfibbla
Eránthis hiemālis vintergäck	Linnaea boreālis nordisk linnea
Silēne noctiflōra – nattglim	Triticum aestivum sommarvete

Notera följande latinska ord och deras adjektivavledningar: *ver, veris* N vår; *autumnus, i* M höst; *hiems, hiēmis* F vinter; *Bóreas, ae* F (grek) Norden; *nox, noctis* F natt; *flos, floris* blomma; *aestas, ātis* F sommar

c) *Färg*

Nymphaea alba vit näckros	Lilium candidum madonnalilja
Centaurea cýānus blåklint	Lámium purpúreum rödplister
Gácea lútea vårlök	Geránium sanguíneum blodnäva
Dactylorhiza víridis grönkulla	Hemerocállis fulva gul dagslilja

Lär in följande latinska färgadjektiv: *albus, a, um* vit; *candidus, a, um* vit, ren, oskyldig; *cýānus, a, um* blå; *purpúreus, a, um* purpurröd; *lúteus, a, um* gul; *sanguíneus, a, um* blodröd; *viridis, viride* grön; *fulvus, a, um* rödgul,

d) *Djuranknytning*

Argentīna anserīna* gåsört	Carex vulpīna rävstarr
Rosa canīna** stenros	Carex pulicāris loppstarr
Carex leporīna harstarr	Festūca ovīna fårsvingel

*gåsfolika blad **vild, gror på plats där hundar håller till

Notera följande latinska substantiv och deras adjektivavledningar: *anser, ansēris* M gås; *vulpes, vulpis* F räv; *canis, canis* MF hund; *pulex, pulicis* M loppa; *lepus, lepōris* M hare; *ovis, ovis* F får

Läkarlatin

Den västerländska läkarvetenskapen är starkt influerad av antikens medicin. De grekiska pionjörerna, bl.a. Hippókrates, skapade tidigt en omfattande medicinsk terminologi. Romarnas främsta insats var att vidarebefordra dessa språkliga begrepp till eftervärlden. Det s.k. läkarlatinet består därför av både latin och grekiska. Grekiskan har emellertid latiniserats, dvs. den skrivs med latinskt alfabet, böjs efter latinsk grammatik och uttalas enligt latinska regler. Den medicinska terminologin utgår alltså från latinet och få yrkesgrupper använder idag så mycket latin som läkare.

Man brukar säga att anatomins, dvs. kroppsdelarnas, termer är latinska, medan patologins, dvs. sjukdomarnas, är grekiska. Romarna behöll helt naturligt sina egna vardagsord, t.ex. namnen på kroppens delar och viktigaste organ, såsom *caput* 'huvud', *óculus* 'öga', *auris* 'öra', *os* 'mun', *manus* 'hand', *pes* 'fot', *dígitus* 'finger', *ventrículus* 'magsäck', *pulmo* 'lunga', *sánguis* 'blod' osv. När det gäller sjukdomarnas grekiska benämningar övertog romarna i regel dessa utan att översätta dem. Blodet, lat. *sánguis*, byter namn i *haemorrhagí* 'blödning' (av gr. *haem-* blod + *-ragí* flöde), en muskel, lat. *músculus*, kan drabbas av ett *myóm* 'muskelsvulst' (av gr. *my-* muskel + *-om* svulst), magsäcken, lat. *ventrículus*, kan undersökas med *gastroskopí* (av gr. *gastr-* magsäck + *-skopí* inspektion), specialiteten för tumörer, lat. *tumor*, heter *onkologí* (av gr. *onk-* tumör + *-logí* lära).

Rent latin med latinsk stavning och böjning förekommer mest i tvåordsfraser, som brukar beteckna antingen kroppsorgan eller vissa sjukdomar. I latinsk terminologi står genitiven eller adjektivet alltid efter sitt huvudord. Här följer några exempel: *valva aortae* 'aortaklaff' (lat. *valva* = klaff + *aorta* = stora kroppspulsådern), *membrána týmpáni* 'trumhinna' (lat. *membrana* = hinna + *tympanum* = trumhåla), *colúmna vertebrárum* 'kotpelare', 'rygggrad' (lat. *columna* = kolonn + *vétebra* = kota), *angína péctoris* 'kärlkramp i hjärtat' (lat. *angina* trånghet, tryck + *pectus* bröst), *anorexía nervósa* 'avsiktlig självsvält' (gr. *anorexia* aptitlöshet + lat. *nervosus* psykiskt betingad), *melanóma malígnum* 'elakartad pigmenttumör' (gr. *melanoma* svart svulst + lat. *malignus* elakartad).

Enligt patientjournallagen ska journalen "så långt möjligt vara förståelig för patienten". Varför har latinet ändå kommit att bli det mest använda språket inom medicinen? I dokument som måste kunna begripas

internationellt, t.ex. dödsattester och obduktionsprotokoll, är det ofta naturligt att formulera diagnoserna på latin. Att latinet överlag fortfarande används beror nog mest på att läkarvetenskapen har behov av exakthet. Rent svenska termer är ofta så vaga att de blir oanvändbara.

Under senare tid har svenskans ordförråd därför berikats med ett försvenskat latin, t.ex. *abstinens* och *infarkt*. Ibland har hela diagnoser försvenskats: *extrauterin graviditet* (utomkvedshavandeskap), *malignt melanom*. Ibland har de t.o.m. tagits in oförändrade i allmänspråket som *angina pectoris* (diagnosen finns i latinsk form i Svenska Akademiens ordbok). Rent svenska termer som *barnförlamning*, *dottersvulst*, *kräfta(n)*, *ledförslitning*, *ordblindhet*, *sockersjuka*, *öronsus* har ersatts av grekisk-latinska ord som *polio*, *metastas*, *cancer*, *artros*, *dyslexi*, *diabetes*, *tinnitus*.

Ett annat viktigt skäl till latinets ställning är dess formbarhet, dess möjligheter att med olika prefix och suffix bilda nya precisa termer som på ren svenska skulle bli ohanterliga eller kräva en längre omskrivning. Ett idag mycket produktivt suffix är t.ex. *-iker*, med innebörden "person med viss åkomma". Av allergi bildas t.ex. *allergiker* och *allergologi*, ett begrepp som vore omständligt att uttrycka med former av det helsvenska *överkänslighet*.

Den intresserade kan läsa mer om detta i 'Medicinens språk' av Hans Nyman, ISBN 91-634-1398-1

Exempel på medicinska termer. Notera att latinets diftong *ae* (uttal *aj*) utvecklades till *e* under senare tid och skrevs och uttalades så. Uttalet av *c* utvecklades från *k* till *s* före mjuk vokal.

avlossning	ablátio, -ónis F	näsa	nasus, -i M
bristning	ruptúra, -ae F	näthinna	retína, -ae F
brott	fractúra, -ae F	revben	costa, -ae F
bråck	hérnia, -ae F	röta	cáries, -ēi M
bröst	mamma, -ae F	sjukdom	morbus, -i M
cancer	cancer, -cri M	skada	trauma, -átis N
fraktur	fractúra, -ae F	skakning	commótio, -ónis F
födelse	partus, -us M	skalle	cránium, -i N
hand	manus, -us F	skiljevägg	septum, -i N
hjärna	cérebrum, -i N	spricka	fissúra, -ae F
hjärtmuskel	myocárdium, -i N	sår (yttre)	vulnus, -ēris N
höft	coxa, -ae F	söm	sutúra, -ae F
inflammation	inflammátio, -ónis F	tolvfingerarmen	duodénum, -i N
kota	vértebra, -ae F	underben	crus, cruris N
led	artículus, -i M	vadben	fíbula, -ae F
luftstrupe	trachéa, -ae F	yta	fácies, -ēi F
mun	os, oris N	ändtarm	rectum, -i N
muskel	músculus, -i M	öppning	apertúra, -ae F

Avslutande uppgifter för etapp 3

1. Vilka är de latinska namnen för a) vitsippa b) våradonis c) nordisk linnea och d) vit näckros?
2. Repetera ändelsesystem A och B, Etapp 1 s. 15 och Etapp 2 s. 6-7! Vad heter **cantor óptimus** 'den bästa sångaren' i genitiv, dativ, ackusativ och ablativ? Ange med accent hur böjningsformerna betonas!
3. Tag tema (se s. 31-32) på följande fyra verb: a) **compono** 3 jag ställer samman b) **perterreo** 2 jag förskräcker c) **observo** 1 jag iakttar d) **mitto** 3 jag sänder! Ange med accent hur verbformerna betonas!
4. Vad heter **amíci fidéles** 'trofasta vänner' i genitiv, dativ, ackusativ och ablativ? Ange med accent hur böjningsformerna betonas!
5. Vad betyder följande medicinska begrepp a) *commotio cérebri* b) *melanóma malígnum* c) *cancer recti* d) *anorexía nervósa*?
6. Vad heter i presens, imperfekt och perfekt 3:e person pluralis av verbet **demonstro** 'jag visar'. Perfektstammen bildas med -v-. Översätt alltså: 'de visar, de visade, de har visat!' Ange med accent hur verbformerna betonas!
7. Ett och samma prefix kan placeras framför olika verbbas. Bilda svenska lånord med prefixet **ad** till följande baser: a) *lud* spela b) *nect* knyta c) *simil* lik d) *trah* dra e) *sist* ställa sig, stå. Beakta assimilationsprocessen och ange inom parentes vad respektive lånord betyder!
8. Vilka latinska ord tror du ha gett upphov till följande modernspråkiga ord:
a) eng. *terrain*, fra. *terre*, spa. *tierra*, it. *terra*;
b) eng. *annual*, fra. *année*, spa. *año*, it. *anno*;
c) fra. *quatre*, spa. *cuatro*, it. *quattro*

Rätt svar finner du i Facit!

Teckningar av Staffan Lindén

Facit Etapp 3

Vargen och lammet

En varg och ett lamm kom till samma bäck, (därtill) drivna av törst. Vargen stod högre upp, lammet lägre ner. Den elaka vargen, som sökte en orsak till gräl, sade: 'Varför gör du vattnet grumligt för mig, när jag dricker?' Lammet, som blivit förskräckt av vargens ord, svarade: 'Hur kan jag göra det, käre varg? Vattnet flyter från dig till mig'. Vargen, som blivit vederlagd av de sanna orden från lammet (sanningen i lammets ord), sade: 'Men du talade illa om mig för sex månader sedan.' Darrande av skräck svarade lammet: 'Men då var jag ännu inte född'. Då sade vargen arg(t): 'Din far talade säkert illa om mig.' Och så grep han det stackars lammet och slet sönder det.

Sagan har skrivits med tanke på de människor, som förtrycker oskyldiga med påhittade skäl (på falska grunder).

Bayeuxtapeten (ett urval motiv)

Bild 1 Här seglade Harald över havet och kom med segel fyllda av vind (för fulla segel) till greve Widos land.

Bild 2 Här grep Wido Harald och förde honom till Belrem och höll honom (fången) där.

Bild 3 Här förde Wido Harald till Vilhelm, normandernas hertig.

Bild 4 De kom till Michaels berg/Mont-Saint-Michel. Och här gick de över floden Cosnon. Här drog jarl Harald upp dessa (personer) ur kvicksanden.

Bild 5 Här kämpar hertig Vilhelms soldater mot invånarna i Dinan och Conan sträckte fram nycklarna (till staden).

Bild 6 Här återvände jarl Harald till England. Och han kom till kung Edvard. Och här dog kungen. Här gav de Harald kungakronan.

Bild 7 Här gav hertig Vilhelm order om att bygga skepp. Här drar de skeppen till havet.

Bild 8 Dessa bär vapen till skeppen. Och här drar de en kärra med vin och vapen

Bild 9 Hästarna går från skeppen och här skyndade soldaterna till Hastings.

Bild 10 Här kokas kött. Och här serverade tjänarna. Här åt man sin frukost.

Bild 11 Här kom de (dvs. normanderna) till striden mot kung Harald. Här frågar Wilelm Vital, om han sett Haralds här.

Bild 12 Kung Harald stupade och engelsmännen vände i flykt.

Avslutande uppgifter för Etapp 3

- 1 a) *Anemóne nemorósa* b) *Adónis vernális* c) *Linnéa boreális*
d) *Nymphaea alba*
- 2 *cantóris óptimi, cantóri óptimo, cantórem óptimum, cantóre óptimo*
- 3 a) *compóno, compósui, compósitum, compónere* b) *pertérreo, pertérrui, pertérritum, perterrére* c) *obsérvo, observávi, observátum, observáre*
d) *mitto, misi, missum, mittere*
- 4 *amicórum fidélium, amícis fidélibus, amícos fidéles, amícis fidélibus*
- 5 a) hjärnskakning b) elakartad pigmenttumör c) ändtarmscancer d) avsiktlig
(psykiskt betingad) självsvalt
- 6 *demónstrant, demonstrábant, demonstravérunt*
- 7 a) *alludera* (anspela) b) *annektera* (tillägna sig, ta i besittning) c) *assimilera*
(göra lik) d) *attrahera* (dra till sig) e) *assistera* (ställa sig bredvid, biträda)
- 8 a) ***terra*** 'jord, land' b) ***annus*** 'år' c) ***quattuor*** 'fyra'